

Big history

Jan HORSKÝ, Miloš HAVELKA

In this text, we criticize the concept of *big history* from a constructivist perspective and from the perspective of historical nominalism. We show that if *big history* were to be mere scientification of Hegel's philosophy of history, it would not be epistemologically productive. But if *big history* is developed on the ground of the constructivist methodology of historiography, it can be a useful corrective of some of the strands of contemporary historiography which show an excessive tendency of smallview. We base our argument on an analysis of the origins of the problem of totality of complexity of history in the debates between the philosophy of history and the developing historical science in the 19th century. We also draw conclusions from defining the relationship between *big history*, *histoire totale*, and grand processual history. *Big history* concepts always appear to us as culturally coloured. However, the question remains, to what extent they are value neutral.

Keywords: big history, histoire totale, constructivist perspective, historiographic nominalism, major events

DOI: 10.14712/24645370.4580

Jan Horský is a lecturer and researcher at Faculty of Humanities, Charles University, Czech Republic, jan.horsky@fhs.cuni.cz

Miloš Havelka is a lecturer and researcher at Faculty of Humanities, Charles University, Czech Republic, milos.havelka@fhs.cuni.cz

Úvod

V poslední třetině minulého století došlo ke zřetelnému rozšíření zájmu historiků o předměty globální, celosvětové i všelidské povahy a také o obrat k novým tématům (např. dějiny člověka,¹ dějiny lesa,² dějiny šílenství³), překračujícím individualizované „národní“ dějiny a tradiční

¹ YUVAL NOAH HARARI, *Sapiens. A Brief History of Humankind*, London 2014.

² BERND-STEFAN GREWE, *Wald. Europäische Geschichte*, Mainz 2011.

³ MICHEL FOUCAULT, *Histoire de la folie à l'âge classique: Folie et déraison*, Paris 1961.

politické dějepiscectví. V této souvislosti se mluví o „obecných“, resp. „univerzálních dějinách“, o „velké historii“ atp.

Přístupy a způsoby tematizace, které jsou dnes vlastní „velké historii“, se vyvinuly v uplynulých dvou stech letech mimo jiné v diskusích o vyčleňování historických věd z filosofie dějin a při vzájemném ovlivňování dějepiscectví, sociologie, etnologie, geografie, demografie atd. Základní koncepce velké historie se přitom přesunula od svého realistického založení k založení konstruktivistickému. Následující výklad bude tyto proměny sledovat jak v perspektivě dějin disciplíny, tak v metodologické a noetické perspektivě.

Ukážeme mimo jiné, že „*big history*“ (vymezená např. Krakauerem⁴) pojatá jako včlenění člověka do dějin kosmu má své předchůdce v obsahové filosofii dějin 19. století. Zároveň ukážeme, že poté, co se tato filosofie dějin stala předmětem konstruktivistických kritik během 20. století, je nutné uvážit vliv těchto kritik také na *big history*. Přes tyto kritiky lze uznat, že je *big history* nemalou měrou produktivní protiváhou vůči rozdrobení dějepisného bádání do řady makroanalytických studií, které postihlo část dějepiscectví v posledních desetiletích.

Původ problému a jeho proměny

Osvícenské přesvědčení, že světu vládne rozum, dostalo ve sféře historických vyprávění téměř na sto následujících let svou reifikaci ve formě Voltairovy konstrukce filosofie dějin.⁵ Otázka po povaze obecnosti se měla stát jejím univerzalizujícím základem⁶ a otevírala nejen představy o existenci historické nutnosti (a tím i možnosti kritiky stávajícího, která se tak stávala silou změny poměrů), ale zároveň umožňovala zařadit filosofii dějin do univerzálního vědění o světě jako jeho součást.

⁴ *History, Big History, & Metahistory*, (edd.) DAVID C. KRAKAUER, JOHN LEWIS GADDIS, KENNETH POMERANZ, Santa Fe 2017.

⁵ Jak známo, Voltaire minil tento spis jako polemiku se starší *Discours sur l'histoire universelle à Monseigneur le Dauphine pour expliquer la suite de la religion et les changements dees empires* (česky 1893) Jacquesa-Bénigne Bossueta z roku 1681. Důležitá je v této souvislosti závěrečná, (197.), kapitola Voltairovy knihy pojednávající různé možné obecné *Závěry z historie*.

⁶ VOLTAIRE, *Essay sur l'histoire générale et sur les mœurs et l'esprit des nations depuis Charlemagne jusqu'à nos jours*, Paris–[Genève] 1756; česky in: *Voltaire – myslitel a bojovník II*, (edd., přel.) JAN BLAHOŠLAV KOZÁK, VLASTA TATJANA MIŠKOVSKÁ, FERDINAND SOUKUP, Praha 1957, s. 9.

V romantické reakci na osvícenství, zejména v německé klasické filosofii (F. W. J. Schelling a G. W. F. Hegel), v comtovském pozitivismu a vlastně i u Karla Marxe se tak filosofie dějin stala jednou z rozhodujících fólií pro pokusy o racionální výklad lidského světa. Například ještě pro Hegela historiografie jeho doby, konkrétně dějepisectví Bartholda Georga Niebuhra a Leopolda von Rankeho, nebyla žádnou vědou, ale jen pouhým (partikularizujícím) „vyprávěním“ v zásadě kronikářské povahy o následnosti událostí. Protože podle Hegela nebyla historiografie jeho doby schopna nahlédnout univerzálnost procesu, který události nese, a protože předem rezignovala na hledání vnitřní nutnosti vývoje a jeho „zákonitosti“,⁷ nemůže si nárokovat označení „věda“. Jinak řečeno: znalosti těchto historiků údajně nejsou vědecké, protože se spokojují samy se sebou, nechťejí přesáhnout na celek vědění, neusilují o systém a nepozvedají se k univerzálním principům, řídícím proces vývoje světa. Naopak onou vědou formulující zákony historického dění a nutnost vývoje pro Hegela byla až *filosofie* dějin, která údajně ví, že světu vládne rozum, a že tedy také dějiny světa jsou rozumu přístupné.⁸ Hegel věřil, že jen filosofie je s to, uchopit celek světa, přírody, vědění a dějin jako jeden celek, a že je tudíž završením vědění.

Z této podrobenosti celku a závislosti na filosofii se přírodní i historické vědy začaly programově vymaňovat na počátku druhé třetiny 19. století v procesech „zvědečtění vědy“ a „historizace dějin“.⁹ Tato emancipace byla nesena étosem zkušenosti a indukcionistickými představami millovskeho pozitivismu, orientací na fakta a vírou, že jednoznačnost výkladu je výlučně obsažena v datech (případně pramenech) samých, resp. v kauzalitě, již zakládají události, o kterých vypovídají prameny atd.¹⁰ Nechtěnými vedlejšími následky byly jednostranné zdůrazňování „individuální kauzality“ (tj. různých možností zřetězení událostí) a přesvědčení, že historické poznání nemá co činit s kolektivními sociálními jevy a obecnými procesy, jejichž poznání vyžaduje abstraktní analytické pojmy (jako např. „feudalismus“, „občanská společnost“, „industrializace“, „modernizace“), ale výlučně s jevy individualizovanými,

⁷ Srov. GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, Leipzig 1924, s. 53.

⁸ G. W. F. HEGEL, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, s. 53.

⁹ WALTER SCHULZ, *Philosophie in der veränderten Welt*, Pfullingen 1972, s. 240.

¹⁰ HERBERT SCHNÄDELBACH, *Philosophie in Deutschland 1831–1933*, Frankfurt am Main 1983, s. 89–94.

jimž jsme schopni porozumět, ať už „vcítěním“ (L. von Ranke), „ponořením“ (J. G. Droysen), „znovuprožíváním“ (W. Dilthey) atp.

Orientace na fakta a vykazatelné procesy rozšiřovala materiálovou základnu historikovy práce, která chtěla jít za zkoumání politických a diplomatických dokumentů, dominující předtím v rankovském dějepisectví.

V Německu a ve střední Evropě pak filosofii dějin začal nahrazovat metodologický a posléze i světonázorový historismus, přesvědčený, že věcem nejlépe rozumíme, když víme, jak vznikly a jak se vyvíjely do své současné podoby. Historismus se prosazoval zejména v druhé polovině 19. století jako specifická teorie poznání, vykládající všechny předměty, jevy a procesy z historické perspektivy, z hlediska jejich původu. Samostatně se historismus projevoval také ve výtvarném umění a v architektuře. Odlišoval „výtvary přírody“, které jsou empiricko-realistické povahy a přístupné kauzálnímu výkladu, a jako takové jsou objektem „přírodověd“, od výtvorů „lidského ducha“ jako stát, právo, kultura, dějiny, filosofie, věda, politika atp., které jsou předmětem zájmu tzv. duchověd. Historické jevy a procesy zde dostaly individuální povahu a charakter neopakovatelnosti, z čehož pak pramenily kritiky sociologie jako samostatné vědy (W. Dilthey) a jejího významu pro historiografii (tzv. *Lamprechtstreit* v devadesátých letech 19. století), údajně ve jménu obecných pojmů znásilňující individuální jedinečnost historických událostí. K pozdním reprezentantům tzv. konzervativního historismu patřili Gustav von Schmoller, Georg von Below, Felix Rachfahl a další.

Ve své radikálnější podobě a zejména v extrémní podobě „historicismu“, zdůrazňujícího jedinečnost historického vývoje a jeho závaznost pro další vývoj, historismus relativizoval platnost obecných hodnot, norem, zákonů a práv, a v představě „zvláštních cest národů dějinami“ působil protimodernizačně a přítomnost zaplavoval tradičními nebo i zastaralými úhly pohledu. K nejznámějším kritikům historismu se řadili národohospodář Carl Menger, filosofové Tomáš G. Masaryk, teoretik vědy Karl R. Popper a v řadě aspektů také sociolog Max Weber.

Problém přechodu od rozmanitosti historických faktů k obecným pojmům a k teorii historických pohybů, který by umožnil jejich racionální porozumění, se pak začal řešit prostřednictvím konceptu typizace jako zvláštního způsobu „zobecňování“, jak se s tím setkáváme třeba u již zmíněného Carla Mengera, teoretika státu Georga Jellineka a jiných. Metodologii tohoto přístupu k rozmanitosti skutečnosti (k onomu údajně „nekonečnému proudu“ dění bez konce a hranic) a k individuál-

ní kauzalitě složek této skutečnosti přesvědčivě vypracoval v podobě tzv. ideálních typů Max Weber (např. badatelská konstrukce ideálního typu „demokracie“ nám umožňuje rozumět odlišnostem jednotlivých politických systémů demokracie v USA, ve Francii, v Británii a třeba i v Česku).

Důležitým teoreticko-metodologickým problémem historismu a jeho kritiků se na konci 19. století v souvislosti s metodologickými diskusemi v historické vědě v devadesátých letech 19. století (*Lamprechtstreit*) a s paralelně probíhajícími spory v teorii národního hospodářství (tzv. první a druhý *Methodenstreit* /1888–1903 a 1909–1915/) stala otázka „úplnosti“ historického poznání, tzn. nutné „kompletizace“ pramenů pro poznání určitého období, a s tím související, resp. na tom závislá otázka míry „pravdivosti“ tohoto poznání dosažitelné „totalizací“ výkladů těchto pramenů.

Oba ideály, „kompletizace“ pramenů i „totalizace“ výkladů, se v té či oné míře ujaly v evropské historiografii i po první světové válce, i když třeba s odlišnou argumentací. Ve Francii se ve společenských vědách nadlouho prosadila badatelská perspektiva Émile Durkheima, který se s podobnými koncepty celistvých a vyčerpávajících pohledů seznámil na svém studijním pobytu v Německu v letech 1885/1886, ale jehož chápání dějin bylo silněji ovlivněno prací *La cité antique* (Antická obec) jeho učitele Denise Fustela de Coulanges, který utváření rodiny a obsahy náboženství ukazoval jako základ kultury a nakonec i státu, a tak přibližoval historiografii k sociologii.

Centrálním Durkheimovým metodologickým přesvědčením bylo pojetí sociálních faktů jako něčeho samostatného a dále už neredukovatelného (*faits sociaux*), co má věcnou povahu. Existují mimo individuální vědomí v tzv. kolektivním vědomí (*conscience collective*), které pro Durkheima bylo „...*celistvým systémem sdílených přesvědčení a pocitů*“.

Do popředí zájmu se tak dostával celek společnosti jako něco samostatného a dále neredukovatelného, co žije vlastním životem. Společnost se stala systémem navzájem propojených složek, charakteristickým svou obecností, nadřazenou individu, svou zevnějšností, která je něco více než suma individuálních představ i jednajících aktérů, a představuje jakousi „donucovací sílu“ vůči individu a jeho jednání.

Ve třicátých letech minulého století tyto Durkheimovy ideje spolupůsobily při vytvoření školy *Annales*, která dvě třetiny minulého století

výrazně ovlivňovala historické myšlení v Evropě.¹¹ Byla nazvaná podle stejnojmenného časopisu *Annales d'histoire économique et sociale* a reprezentovali ji zpočátku Marc Bloch a Lucien Febvre, po válce zejména Fernand Braudel. Podobně jako na přelomu 19. a 20. století v Německu se i zde motivem stala nespokojenost s omezeným starším politickým a nacionálním dějepiscetvím.

Charakteristické byly dvě tendence jejího přístupu. Jedna, jak už naznačeno, čerpala z durkheimovských tradic a usilovala o sjednocení všech historických a společenských věd prostřednictvím instrumentária společných metodologických pravidel, druhá šla směrem rozšiřujícím terén zkušenosti o poznatky jiných společenských disciplín (jako historická geografie, etnologie, sociální psychologie, sociální a hospodářské dějiny, teorie historických mentalit, etnologie atp.). Prostřednictvím aplikace hledisek jako „míra“, „série“, „model“, „prostor“, „srovnání“, „dlouhý čas“ (*longue durée*) atp. pak mělo být dosaženo žádoucí úplnosti a hloubky.

Historici třetí generace školy, Jacques Le Goff, Pierre Nora a Georges Duby, proti pouhému „vyprávění“ politických a národních dějin prohlubovali problémově zaměřené psaní dějin a jejich hluboce zakořeněných struktur (jejichž předmětem se vedle starších problémových témat stávaly dějiny každodennosti, životního prostředí, ideologie, vnímání času, sociální imaginace, změny klimatu, vývoj cen atp.). Sami hovořili o „nových dějinách“ (*nouvelle histoire*), v některých případech o „totálních dějinách“ (*histoire totale*), usilujících o zachycení co nejširší sítě sociálních vztahů.¹²

Dějepisectví/historické vědy jsou podstatně interpretativní

Nástup hledisek „velkých dějin“ stimulovalo konstruktivistické pojetí předmětu historického poznání a k tomu komplementární zdůraznění interpretativní povahy jejich výkladu. Frank R. Ankersmit má za to, že dějepiscetví je podstatně interpretativní, tj. že jeho úkolem je hledat

¹¹ PETER BURKE, *The French Historical Revolution: The Annales School 1929–89*, Cambridge 1989.

¹² MARTIN NODL, *Otázky recepce francouzské historiografie v českém prostředí: totální dějiny, dlouhé trvání a mentalita*, Cahiers du CEFRES 29/2003, s. 95–132.

jednotu v rozmanitosti. Podle Ankersmita¹³ to uznával jak historismus 19. století (který v ontologickém smyslu hledal *historische Idee*), tak to uznává i současný narativismus (jenž nalézané souvislosti chápe nominalisticky jen jako prostředek výkladu). Můžeme jednak navázat otázkou, do jaké míry koreluje „hledání jednoty“ s úsilím o „úplnost“ (to odkazuje k diskusím o *histoire totale* či k problematice „historické intencionality“ v Ricoeurově¹⁴ slova smyslu). Jednak je otázkou, zda, popřípadě do jaké míry a jakým způsobem, může ona interpretačně ustanovená „jednota“ referovat o „minulé skutečnosti“ (*past reality*; popřípadě o jejích vybraných částech), nebo ji alespoň nějak reprezentovat. Kritiky dějepisectví se postupně propracovaly od řešení otázky (metaforické) *reprezentace* „minulosti“ (*past*) v historických narativních interpretacích (např.: Ankersmit)¹⁵ až k dnes některými autory zastávanému *non-reprezentacionalismu* (Zeleňák, Kuukkanen).¹⁶

Narativní kritiky dějepisectví často vycházejí z toho, že historikové usilují o poznání či porozumění „minulosti“ (*past*) či „minulé skutečnosti“ (*past reality*) jako takové.¹⁷ Historické vědy si však velmi často nekladou za cíl poznat takovouto všeobsažnou a indiferentní „minulost“, nýbrž se jako k objektům svého bádání vztahují k explicitně vymezeným

¹³ FRANK RUDOLF ANKERSMIT, *Six Theses on Narrativist Philosophy of History*, in: Týž, *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*, Berkeley 1994, s. 33–43. – Ankersmit zde chválí jak historismus (rozdlišuje při tom *historism* a *[Popper's] historicism*; zejm. s. 35–36) 19. století, tak postmoderní narativismus (narativní kritiku dějepisectví), neboť oba tyto směry uznávají, „*that the historian's task is essentially interpretative (i. e., to find unity in diversity)*“ (s. 35). Tyto dva směry se však od sebe liší tím, jakou ontologickou platnost si pro své interpretace nárokují (s. 36): „*Historists attempted to discover the essence, or, as they called it, the historische Idee, which they assumed was present in the historical phenomena themselves. Narrativism, on the contrary, recognized that a historical interpretation projects a structure onto the past and does not discover it as if this structure existed in the past itself.*“

¹⁴ PAUL RICOEUR, *Temps et récit I. L'intrigue et le récit historique*, Paris 1983.

¹⁵ F. R. ANKERSMIT, *Six Theses on Narrativist Philosophy of History*; JURAJ ŠUCH, *The constructivist understanding of history and its ethical dimension*, *Historický časopis* 65/2017, č. 5, s. 799–808.

¹⁶ EUGEN ZELENÁK, *Two Versions of a Constructivist View of Historical Work*, *History and Theory* 54/2015, č. 2, s. 209–225; JOUNI-MATTI KUUKKANEN, *Why We Need to Move From Truth-Functionality to Performativity in Historiography*, *History and Theory* 54/2015, č. 2, s. 226–248.

¹⁷ P. RICOEUR, *Temps et récit I*; F. R. ANKERSMIT, *Six Theses on Narrativist Philosophy of History*; J.-M. KUUKKANEN, *Why We Need to Move From Truth-Functionality to Performativity in Historiography*, s. 226–248.

entitám, které studují v jejich časové proměně. Čím více má dějepisec-tví sklon podávat (interpretačně sjednocený) výklad „celých dějin“,¹⁸ tím více musí vyprávět a o to více vstupují závěry narativní kritiky dějepisectví v platnost. Avšak čím více se v bádání usiluje o porozumění „myšlenkovým souvislostem *problémů*“,¹⁹ tím více vystupují do popředí teoreticko-analytické prvky historických věd.²⁰

„Velké dějiny“ ve smyslu (vše)obsažnosti, *histoire totale*

V návaznosti na tyto otázky lze rozlišit dvě koncepce (zkoumané socio-kulturní dějinné) skutečnosti: její pojetí jako „strukturované“, resp. „historické totality“ od jejího pojetí jako „heterogenního kontinua“.²¹ Pojetí historickou vědou zkoumané skutečnosti jako „strukturované totality“ umožňuje pokoušet se o výklad veškeré bohatosti rozmanitých jevů jejich explikací z (domněle rozpoznané či srozuměné) povahy podstaty dějinného procesu (z oné výše zmíněné *historische Idee*).²² Koncepce

¹⁸ Termín „celé dějiny“ je ovšem značně vágní. Lze myslet jak jejich „celistvost“ či „úplnost“ do šířky (ve smyslu rozsahu času a prostoru), tak do hloubky (ve smyslu pozornosti vůči všem sociokulturním vrstvám či „všem“ prostředím).

¹⁹ MAX WEBER, *Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 19/1904, s. 22–87.

²⁰ HANS-ULRICH WEHLER, *Anwendung von Theorien in der Geschichtswissenschaft*, in: Theorie und Erzählung in der Geschichte, (edd.) Jürgen Kocka, Thomas Nipperdey, München 1979, s. 17–40; THOMAS WELSKOPP, *Theorien in der Geschichtswissenschaft*, in: Geschichte. Studien – Wissenschaft – Beruf, (edd.) Gunilla Budde, Dagmar Freist, Hilke Günther-Arndt, Berlin 2008, s. 138–157.

²¹ JÜRGEN KOCKA, *Sozialgeschichte. Begriff – Entwicklung – Probleme*, Göttingen 1986, s. 23–39. – Kocka zde rozlišuje dvě základní koncepce zkoumané dějinné (sociokulturní) skutečnosti: koncepci „historické“ či „strukturované totality“ a koncepci „heterogenního kontinua“. Pojetí skutečnosti jako „historické“ či „strukturované totality“ – kupříkladu v hegelovské či marxistické verzi – předpokládá existenci celistvého dějinného procesu. Tento proces by měl vykazovat kontinuitu a kauzální propojenost a měl by být všeprostopujícím tvárným principem strukturujícím epochy v totality. V pojetí skutečnosti jako „heterogenního kontinua“ pak (v návaznosti na Heinricha Rickerta a Maxe Webera) „všechny její prvky a složky, všechny události a všechny procesy stojí pospolu v nekonečném a o sobě nepřehledném vztahovém systému, aniž je absolutní komplexnost těchto souvislostí vědcem uchopitelná“. Srov. MILOŠ HAVELKA, *Max Weber a počátky sociologie náboženství*, in: Max Weber, Sociologie náboženství, Praha 1998, s. 69.

²² ROGER CHARTIER, *L'histoire ou le récit véridique*, in: Philosophie et histoire, Paris 1987, s. 115–135. – Chartier zde kritizuje hegelovské kořeny holismu této koncepce. Ty jsou obsaženy v „myšlence totality“ a v „myšlence kontinuity“, které

„strukturované“ či „historické totality“ zároveň koresponduje se snahami o ontologické založení historické metody (jednotlivé jevy a celistvé historické útvary /*historisches Individuum*/ je zapotřebí vykládat *dějinně*, protože *jsou dějinné*),²³ které bylo běžným rysem historismu 19. století. Teprve na přelomu 19. a 20. století se začalo jako alternativa této koncepce objevovat pojetí skutečnosti jako „heterogenního kontinua“ (třeba Heinrich Rickert, Georg Simmel, Max Weber). S ním se prosadily snahy o jiný než ontologický způsob zakládání historické metody,²⁴ „Dějinný proces“ tak mohl být nahlédnut nominalistickým způsobem (vývojová teorie, později historická narace, je *naš nástroj* uspořádání až chaotické rozmanitosti pramených stop).²⁵

v sobě obě obsahovaly, byť třeba jen implicitně, spoléhání na „substanciálního ducha“ coby princip, jenž nejen zakládá kontinuitu dějinného procesu, ale také, jako všeprostupující substance, jednotný ráz dějinných epoch (s. 121): „...*une pensée de la totalité – qui identifie le principe unique, l'esprit substantiel' universalement présent dans les différentes, formes' on ,spheres' qui le réalisent en un moment donné [...]* – et une pensée de la continuité – qui postule l'unité de l'Esprit a travers ses différentes, successives et nécessaires particularisations historiques...“

²³ JOSEF MERAN, *Historische Methode oder Methoden in der Historie? Eine Frage im Lichte der Methodologiesgeschichte*, in: *Historische Methode*, (edd.) Christian Meier, Jörn Rüsen, München 1988, s. 114–129. – Nutno rozlišovat (a) snahu o ontologické založení „historické metody“ viděnou z hlediska dějin dějepisectví a vývoje jeho teoretické sebereflexe od (b) epistemologické analýzy možnosti (respektive nemožnosti) takového založení „historické metody“. Dosažení „strukturované totality“ má totiž z našeho noetického hlediska konstruktivistickou povahu, neboť v poslední je to *totalita výkladová*. Naproti tomu o „úplnosti“ pramenů či o rozmanitosti jevů se dá určitou měrou mluvit v ontickém smyslu. Být ani v jejím případě ne zcela jednoznačné, neboť nové segmenty zkoumané skutečnosti jsou (zpravidla) odkrývány novými badatelskými otázkami.

²⁴ J. MERAN, *Historische Methode oder Methoden in der Historie?*, s. 114–129.

²⁵ O dějepisném, resp. historickovědním nominalismu lze mluvit v tom smyslu, že ani ideální typy (M. WEBER, *Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*, s. 22–87), ani *narativní interpretace* (F. R. ANKERSMIT, *Six Theses on Narrativist Philosophy of History*) *nemají svůj (přesný) ontický protějšek*. Logické uspořádání pojmů (*logische Ordnung der Begriffe*), tj. určitá ideálnětypická interpretativní konstrukce, se nesmí zaměřovat za empirické uspořádání pojmy popisovaného (*empirische Anordnung des Begriffenes*; M. WEBER, *Die „Objektivität“...*, s. 77–78). Z hlediska narativních teorií viděno „minulá skutečnost“ (*past reality*) sama o sobě nemá povahu „*untold story*“ („neodvyprávěného příběhu“; LOUIS O. MINK, *History and Fiction as Modes of Comprehension*, *New Literary History*, 1/1970, č. 3, s. 541–558; česky *Historie a fikce jako způsoby rozumění*, *Aluze – revue pro literaturu, filozofii a jiné* 2/2012, s. 34–44, <https://adoc.pub/historie-a-fikce-jako-zpso-by-rozumni.html> /náhled 18. 8. 2024/). Vyprávění je pouze naším nástrojem uspořádání rozmanitosti, „*Narrative logic is strictly nominalist*“ (F. R. ANKERSMIT,

Roger Chartier²⁶ upozorňuje, že v dějepiscectví jde mnohdy badatelům stále ještě o celistvost a spojitost (dějinného) procesu (*une pensée de la continuité*), nebo o celistvost epoch (*une pensée de la totalité*), či jde o celistvost v obojím smyslu. Je (resp. v osmdesátých letech minulého století byl) v tom stále ještě implicitní vliv Hegelův. Oproti realistickému pojetí „úplnosti“ dějin postavil Chartier konstruktivisticky potenciální výkladovou spojitost dějin. Ani ta však není zcela nutná. Chartier jako alternativu vůči *histoire totale* uvádí *histoire sérielle*,²⁷ zároveň chválí Foucaulta, že prosadil myšlenku *diskontinuity* a princip fundamentální rovnocennosti všech historických objektů (*l'équivalence fondamentale de tous les objets historiques*).²⁸ V téže době Kocka²⁹ zvažuje poměr mezi „strukturovanou totalitou“ a „heterogenním kontinuem“ a snaží se jejich kombinací založit metodu *Historische Sozialwissenschaft*.

V návaznosti na odlišení strukturované totality a heterogenního kontinua vyvstává otázka, zda *histoire totale* má ontologické oprávnění, nebo pouze metodologické založení. Jinak řečeno, lze se ptát, zda je *histoire totale* tam, kde se k ní přikračuje, chápána jako realisticky syntetická, nebo pouze jako konstruktivisticky skladebná (aditivně kompozitní) dějepisecká disciplína. Tuto otázku můžeme řešit přinejmenším ve dvojí perspektivě. Jednak (a) v perspektivě dějin dějepiscectví (tzn. ptát se, jak se kdo snažil *histoire totale* zakládat – byť se tak povětšinou v dějepiscectví dělo jen implicitně), jednak (b) v perspektivě noetické kritiky (tzn. ptát se na to, zda a jak je možné založit *histoire totale*, naše odpověď by patrně byla více konstruktivistická než realistická).

Příklad snah o realistické, ontologické založení *histoire totale* poskytuje tradice školy *Annales*.³⁰ Souviselo to již s tím, že zčásti vycházela

Six Theses on Narrativist Philosophy of History, s. 39). Nominalistické hledisko se nemalou měrou překrývá s konstruktivistickou perspektivou.

²⁶ R. CHARTIER, *L'histoire ou le récit véridique*. Podrobněji o Chartierově kritice srov. JAN HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: úvahy o povaze, postupu a mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 54–69.

²⁷ V rámci tzv. *histoire sérielle* se pojednává otázka, jak „diskontinuitu“ (tj. více či méně heterogenní chaos „kulturních jevů“, resp. „pramenných stop“) převést na „kontinuitu“ („sérii“, linii, v níž lze popsat vývojovou proměnu; srov. FRANÇOIS FURET, *La quantitatif en histoire*, in: *Faire de l'histoire I. Nouveaux problèmes*, /edd./ Jacques Le Goff, Pierre Nora, Paris 1974, s. 83–92).

²⁸ R. CHARTIER, *L'histoire ou le récit véridique*.

²⁹ J. KOCKA, *Sozialgeschichte*.

³⁰ P. BURKE, *The French Historical Revolution*.

z Durkheimova sociologického esencionalismu. Blochovo pojetí historie jako široké sociální vědy, která sleduje vztahy dominance a dependence v jejich plné bohatosti, vlastně k *histoire totale* od počátků směřovalo. Například *histoire des mentalités* tendovala především ve svých počátcích k pojednání mentalit coby onticky se vyskytujícími kolektivních psychických kvalit, kolektivních způsobů chování, forem myšlení.³¹ Postupně se však začal objevovat přechod ke (konstruktivisticky) skladebné, multidimenzionální *histoire totale*.³² Jako alternativa holisticky pojatých dějin mentalit se objevil smysl pro historicitu jednotlivých sociokulturních kategorií či kvalit („dětství“, „soukromí“, „smrt“, „ženské a mužské role“), popřípadě i přesněji ohraničitelných jevů, které lze kvantifikovat a konstruovat jejich vývojové řady (série, *histoire sérielle*).³³

Nové koncipování *histoire totale* nabízí i nové řešení dřívější otázky celistvosti dějinných epoch. Jedno z badatelských hesel klasického historismu 19. století: *jede Epoche ist unmittelbar zu Gott* (každá epocha se bezprostředně vztahuje k Bohu), které vyjadřovalo přesvědčení o hodnotové samostatnosti jednotlivých epoch, ztratilo svůj význam. Do hry místo toho vstoupily úvahy o „nesoučasné současnosti“ (E. Bloch, K. Mannheim), o nárůstu vlivu synchronních vztahů v sociokulturním poli s narůstajícím dějinným časem a o kompetici jednotlivých kulturních variant a kulturních komplexů různého data vzniku a s různou dynamikou své proměny v jednom časovém horizontu.³⁴

„Velké dějiny“ ve smyslu procesuálním, zlomové události

Pokud položíme primární důraz na diachronní perspektivu, bude zapotřebí nejprve vyjasnit, zda nám půjde o celistvost (úplnost, totalitu) *proudu* (veškerého) *děni*, nebo o *celistvost* (vnitřní spojitost, kontinuitu)

³¹ PETER BURKE, *Varieties of Cultural History*, Cambridge 1997; PETER BURKE, *What is Cultural History?*, Cambridge 2008.

³² PETER SCHÖTTLER, *Histoire totale*, in: Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe, (ed.) Stefan Jordan, Stuttgart 2002, s. 142–144.

³³ F. FURET, *La quantitatif en histoire*.

³⁴ ZDENĚK VAŠÍČEK, *L'archéologie, l'histoire, le passé: chapitres sur la présentation, l'épistémologie et l'ontologie du temps*, Sceaux 1994; ZDENĚK VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006, s. 111–127; JAN HORSKÝ, ANTON MARKOŠ, *Pohyby semen a tvarů. Vyprávění v dějepiscově a v evoluční biologii*, Červený Kostelec 2023, s. 199–252.

historického procesu. V druhém případě je pak otázkou, zda se historickým procesem miní *všeobsažný dějinný proces* (ve smyslu Hegelovy objektivace Ducha), nebo parciální proces *proměny* určité vymezené *entity*. I tehdy, pokud bychom měli na mysli *celistvý dějinný proces*, by bylo nutné upřesnit, zda nám jde o „*velké dějiny*“ ve smyslu (a) „*dějin člověka*“ (jak v evolučně antropologickém, tak v sociokulturním smyslu), nebo ve smyslu (b) „*dějin civilizací, společností, kultur*“ (Ricoeurových „kvazi-postav“ /*quasi-personnage*/).³⁵ Konečně by ale také mohlo jít o (c) *dějiny „velkých“*, byť zcela jedinečných politických, náboženských, hospodářských „*událostí*“, které určovaly epochu či měnily směr dosavadního vývoje.

Svrchu položené otázky by mohly sugerovat, že sdílíme realistické stanovisko. My však tyto otázky klademe, byť jsme si v rámci naší konstruktivistické perspektivy vědomi, že jde vždy jen o spojitost výkladovou. Průběh celých dějin koncipovaný jako všeobsažný (nebo dokonce vnitřně jednotný) dějinný proces může totiž být dějepisně popisován pouze *vyprávěním*. Lze vést diskuse, zda určitá narace (historická narativní interpretace) je způsobilá průběh dějin *reprezentovat*, či nikoli.³⁶ Není však nijaké *teorie celých dějin*, natož aby bylo možné formulovat jakýkoli (logicky koherentní) *zákon dějin*. Je však možné uvažovat o tom, že lze formulovat teorie parciálních dějinných procesů, teorie proměny určitých entit, které vlastně podtrhují otevřenost a omezenou předvídatelnost událostí.³⁷ Zároveň však i v případě parciálních procesů je otázkou, zda disponujeme teoriemi jejich *průběhů*, nebo pouze teoriemi jejich příslušných – i při zachování nominalistického stanoviska takříkajíc – „*hybných mechanismů*“. Kupříkladu v případě „*teorie*“ procesu „*odkouzlení světa*“ („*the disenchantment of the world*“) je jedním z jeho „*hybných mechanismů*“ aktéřské uvědomování si „*znaků*“ jako pouhých „*symbolů*“,

³⁵ P. RICOEUR, *Temps et récit I*, s. 311–396; PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění I. Zápětka a historické vyprávění*, Praha 2000, s. 271–273.

³⁶ J.-M. KUUKKANEN, *Why We Need to Move From Truth-Functionality to Performativity in Historiography*, s. 226–248; E. ZELENÁK, *Two Versions of a Constructivist View of Historical Work*, s. 209–225.

³⁷ JÖRN RÜSEN, *Rekonstruktion der Vergangenheit. Grundzüge einer Historik II: Die Prinzipien der historischen Forschung*, Göttingen 1986, s. 37–47. – Rösen povahu „*teorií*“ „*v dějepisectví*“ spojuje s potřebou podat výklad *průběhu času*. Odlišuje zde od ostatních teorií (ať již užívaných mimo dějepisectví, ať v něm) specifické „*historické teorie*“ coby teorie, které podávají výklad přechodu určité entity z jednoho stavu (v čase t_1) do stavu jiného (v čase t_2 ; s. 46). Považuje je za součást širšího „*narativního vysvětlení*“ (*narratives Erklären*; s. 37–47).

což se mimo jiné projevuje vytěsňováním „magie“ z „náboženství“. Tento „mechanismus“ lze popsat „teorií“, kterou je možné ve smyslu měkké fakticity „testovat“ (či „kvazi-testovat“).³⁸ Avšak popis *průběhu* procesu „odkouzlení světa“ má spíše povahu „velkého vyprávění“.³⁹

* * *

Existovat dějinně znamená být v čase a ve změně, rozpínat se mezi budoucností a minulostí.⁴⁰ „Změna“ však vyžaduje „událost“ (*Ereignis*; *event*). Respektive: „událost“ je z definice to, co navozuje změnu. Z hlediska konstruktivistického přístupu však „události“ nejsou ontickými stavebními kameny „dějin“. „Události“ jsou konstituovány až v mentálních (noetických) badatelských operacích. Reinhart Koselleck říká, že teprve minimum před (*Vorher*) a po (*Nachher*) konstituuje významovou jednotu (*Sinneinheit*), která dělá „událost“ (*Ereignis*) z pouhých incidencí (*Begebenheiten*; „collection of incidents“).⁴¹ To, co Koselleck označuje jako „incidence“, můžeme pojednat také jako „konfiguraci stop“. Možnost stanovit „minimum ‚před‘ a ‚po‘“ však vyžaduje mít alespoň implicitní představu nějakých „dějin“, resp. jejich určité „sekvence“, která je vůči příslušné „události“ *a priori*. Koselleck mluví o teorii možných dějin (*eine Theorie möglicher Geschichte*).⁴²

³⁸ Takové funkci „historickovědních teorií“ vyhovuje kupříkladu jejich Wehlerovo vymezení. Ten teoriemi v historických vědách rozumí „jene expliziten und konsistenten Begriffssysteme [...], die – ohne aus der Quellen abgeleitet zu sein – der Identifizierung, Erschließung und Erklärung von historischen Problemen dienen“ (takové explicitní a konzistentní pojmové systémy, které – aniž by byly vyvozeny z pramenů – slouží k identifikaci, rozkrytí a vysvětlení historických událostí/problémů a jejich významu v dalším vývoji; H.-U. WEHLER, *Anwendung von Theorien in der Geschichtswissenschaft*, s. 17–18; CHRIS LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in der Geschichtstheorie*, /ed./ Jörn Rüsen, Köln–Weimar–Wien 1997, s. 356).

³⁹ T. WELSKOPP, *Theorien in der Geschichtswissenschaft*, s. 138–157.

⁴⁰ „Geschichtlich sein heisst in der Zeit und im Wandel sein, sich in eine Zukunft und in eine Vergangenheit erstrecken.“ – EMIL ANGEHRN, *Kultur und Geschichte: Historizität der Kultur und kulturelles Gedächtnis*, in: *Handbuch der Kulturwissenschaft*, Band 1: Grundlagen und Schlüsselbegriffe, (edd.) Friedrich Jaeger, Burkhard Liebsch, Stuttgart–Weimar 2004, s. 392.

⁴¹ REINHART KOSELLECK, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 2000, s. 144–145; REINHART KOSELLECK, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, New York 2004, s. 106. Podrobněji srov. J. HORSKÝ, A. MARKOŠ, *Pohyby semen a tvarů*, s. 148–153.

⁴² R. KOSELLECK, *Futures Past*, s. 150–151. – „Thus we need a theory: a theory of possible history. Such a theory is implicit in all the works of historiography; it is only a matter of making it explicit. There is a wide variety of statements on history in its

Avšak vůči jedné a téže „incidenci“ velmi pravděpodobně můžeme formulovat více dějinných sekvencí (úseků vývojových „linií“), které budou ustanovovat vždy jiná „minima ,před‘ a ,po‘ “. Jeden a tentýž „soubor incidentů“ tak lze pojednat jako více různých (evolučních, historických, dějinných) „událostí“. Budou-li tyto „události“ součástmi „teorií možných dějin“, které všechny ob stojí „vetu pramenů“, pak bude nutné uznat, že jsou všechny stejnou měrou validní. Získáme tak paralelní obrazy „(velkých) dějin“ s různými (zlomovými) „událostmi“ v nich.

Reinhart Koselleck mluví o „teorii“ možných dějin. Jde však spíše mnohdy pouze o hypotetické interpretační nápady, které předpokládají či zahrnují (implicitní) koncepci „dějin“. „Teorie možných dějin“ by jen výjimečně měla rysy historickovědní „teorie“ v užším slova smyslu (třeba Welskopp).⁴³ V jiných případech jde o sekvence či zápletky (*plot*) z širších historických narativních interpretací (Mink, Ricoeur, Ankersmit).

Paralelnost „teorií možné historie“ a různost v nich konstituovaných „událostí“ navozuje otázku, zda mohou být „teorie možné historie“ *kulturně* či *hodnotově neutrální* (ve Weberově smyslu: *wertfrei*). Jsou zajisté *kulturně zbarveny* (*gefärbt*) ve smyslu Weberem analyzované noetické operace „vztážení k hodnotám“ (*Wertbeziehung*). Neměly by být však – ve Weberově koncepci „hodnotové neutrality (*Wertfreiheit*) vědy“ hodnoceny „jako žádoucí či nežádoucí“ (*praktisch wünschenswert oder unerwünscht*).⁴⁴ Přesto bychom ani ve Weberových intencích nemohli při pojednávání určité „incidence“ jako „události“ (*event*) vyloučit „hodnotový soud“ (*Werturteil*), tj. určitý pocit badatelovy hodnotové sounáležitosti s aktéry.⁴⁵ „Hodnotový soud“ (*Werturteil*) se tak spolupodílí na

entirety or individual histories which cannot be directly related to the sources, at least in the second phase of study.“ Platí pak dále: „*In principle, a source can never tell us what we ought to say. It does prevent us from making statements that we should not make. The sources have the power of veto.*“

⁴³ T. WELSKOPP, *Theorien in der Geschichtswissenschaft*, s. 138–157. – Kupříkladu právě Welskopp vymezuje „historické teorie“ jako formalizovaná shrnutí důležitých souvislostí, která přeměňují empiricky stanovitelné *pravidelnosti* do výpovědí o pravidlům odpovídajících logických vzorcích vztahů, tj. následujícím způsobem (s. 139): „*Es sind formalhafte Zusammenfassungen wichtiger Zusammenhänge, die empirisch festgestellte Regelmäßigkeiten in Aussagen über regelgesteuerte logische Beziehungsmuster verwandeln.*“

⁴⁴ MAX WEBER, *Schriften zur Wissenschaftslehre*, (ed.) Michael Sukale, Stuttgart 1991, s. 176–236; *Max Weber Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, (edd.) HANS-PETER MÜLLER, STEFFEN SIGMUND, Stuttgart–Weimar 2014, s. 150.

⁴⁵ M. WEBER, *Schriften zur Wissenschaftslehre*, s. 111–115. – V diskusi, v čem koření naše způsobilost určit – podle Webera jen – „kulturně relativní“ dějinný význam

tom, jaký „soubor incidencí“ a v podobě jaké (velké, dějinné) „události“ se pro nás stává předmětem bádání či bádáníhodným problémem.⁴⁶

Pokud rozšíříme perspektivu noetiky historických věd o přístupy sociologie vědění či sociokulturní antropologie paměti, můžeme o (velkých, dějinných) událostech uvažovat také jako o „symbolických centrech“,⁴⁷ jejichž teorie propojuje Rickertovu koncepci „historických center“ s Cassirerovou teorií „symbolického formování“. Podle té mohou relativizovaná „historická centra“ nabývat mnoha teoretických i obecně kulturních, racionálních i emocionálních, symbolických, hodnotových, a dokonce i politických významů (viz např. postavení Velké vlastenecké války v soudobé putinovské politické koncepci). „Symbolickým formováním“ je do událostí vnášen význam obecnější, který však může mít v jednom a tomtéž sociokulturním poli velmi rozmanité, až protichůdné podoby. Stávají se tak uzlovými body výstavby našeho obrazu dějin i konstrukce kolektivní paměti.

* * *

Můžeme uvést příklady různého typu „velkých, dějinných událostí“, a popřípadě i toho, jak mohou být proměnlivě vnímány jako „symbolická centra“.

„Velké“, „dějinné“ události mohou (a) být „evolučními událostmi“ v rámci vzniku a vývoje (moderního) člověka. Takové pojetí by úzce korespondovalo s tou koncepcí *big history*, která usiluje o začlenění dějin

bitvy u Marathonu, říká, že do hry vstupují tři faktory: Jednak dva druhy „vědění“ (*Wissen*) – „ontologické vědění“, tj. znalost pramenně doložitelných skutečností o bitvě u Marathonu, a „nomologické vědění“, tj. naše znalost toho, jak lidé v určitých situacích zpravidla jednají. Třetí, avšak co do postupu na prvním místě, složkou je „hodnotový soud“ (*Werturteil*). Ten spočívá v tom, že my (evropští badatelé dneška, resp. počátku 20. století) máme o bitvu u Marathonu kulturně-dějinný „zájem“, protože se cítíme být do určité míry také Athéňany, tj. pocítujeme určitou hodnotovou srovnatelnost mezi našimi „kulturními hodnotami“ a „kulturními hodnotami“ starého Řecka.

⁴⁶ CH. LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit*, s. 407. Lorenz zde upozorňuje, že historické bádání se vždy odehrává jak v teoretické, tak v normativní perspektivě.

⁴⁷ MILOŠ HAVELKA, *Symbol – centrum – typus. Tři perspektivy řešení vztahu případy a zobecnění ve vědách o člověku*, AUC Philosophica et historica 4/1999, *Studia philosophica XIV – Hegelovou stopou*, s. 247–256; MILOŠ HAVELKA, *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*, Praha 2001, s. 13–18; *Spor o smysl českých dějin 2, 1938–1989. Posuny a akcenty české otázky*, (ed.) MILOŠ HAVELKA, Praha 2006, s. 10–11.

člověka do celkového vývoje kosmu (Christian, Villmoare).⁴⁸ Kupříkladu Richerson a Boyd⁴⁹ vykládají vznik a vývoj lidské kultury (a následně koevoluce genů a kultury) jako evolučního *adaptivního* mechanismu, který se však stal v některých ohledech také *maladaptivním*. Do konstituované „události“ se přitom integrují „incidence“ (*incidents; Begebenheiten*) ze značně dlouhých časových intervalů a z širokého geografického prostoru. Podobně je tomu kupříkladu také při formulaci tzv. hypotézy babiček, jež mj. předpokládá, že se u člověka evolučně ustanovila ženská menopauza, neboť se z hlediska *fitness* dětí (jejich šance na budoucí reprodukční úspěch) stalo výhodným, když o ně, zejména v jejich kojeneckém a nízkém věku, vedle matek pečovaly i jejich (maternální) babičky (teorie *inkluzivní fitness*).⁵⁰ Ryze hypoteticky je možné, že něco, co bylo původně děděno (jen) kulturním transferem (kulturní „instituce“ babičky), přešlo, možná přes stadia „fenotypové akomodace“⁵¹ a epigenetické dědičnosti,⁵² do roviny dědičnosti genetické (evoluční ustanovení menopauzy).

S ohledem na – oproti evolučně-antropologickým a biologickým – kratší časové intervaly, ale stále ještě ve vztahu k *hromadným jevům*, resp. *agregativním faktům*, je možné pojednat (velké, dějinné) „události“, jakou je (*b*) kupříkladu tzv. druhá demografická transformace,⁵³ která proběhla od přelomu padesátých a šedesátých let (v severní a západní Evropě) až do devadesátých let 20. století (kdy se prosadila i ve střed- a jihovýchodní Evropě).⁵⁴ Tato transformační „událost“ přivedla naši nynější, dějinně nápadně novou, a tím i doposud neobvyklou, kulturněpopulační situovanost Západu. Jejimi nápadnými symptomy jsou

⁴⁸ DAVID CHRISTIAN, *Maps of Time: An Introduction to Big History*, Berkeley 2004; DAVID CHRISTIAN, *Origin Story: a Big History of Everything*, New York 2018; BRIAN VILMOARE, *The Evolution of Everything: The Patterns and Causes of Big History*, Cambridge 2023.

⁴⁹ PETER J. RICHESON, ROBERT BOYD, *Not by Genes Alone. How Culture Transformed Human Evolution*, Chicago 2005.

⁵⁰ KRISTEN HAWKES, *Grandmothers and the Evolution of Human Longevity*, American Journal of Human Biology 15/2003, č. 3, s. 380–400.

⁵¹ MARY JANE WEST-EBERHARD, *Developmental plasticity and evolution*, New York 2003.

⁵² ANTON MARKOŠ, JANA ŠVORCOVÁ, *Epigenetic processes and evolution of life*, Boca Raton 2019.

⁵³ GØSTA ESPING-ANDERSEN, FRANCESCO C. BILLARI, *Re-theorizing Family Demographics*, Population and Development Review 41/2015, č. 1, s. 1–31.

⁵⁴ TOMÁŠ SOBOTKA, *Fertility in Central and Eastern Europe after 1989. Collapse and Gradual Recovery*, Historical Social Research 36/2011, č. 2, s. 246–296.

velmi nízká úhrnná plodnost (klesla hluboko pod 2,1 – tj. pod hodnotu zaručující prostou reprodukci dané populace – až k 1,2 či 1,1 v mnohých evropských populacích v devadesátých letech minulého století) a nápadné demografické stárnutí (po roce 2010 vzrostl v některých evropských populacích podíl osob starších 65 let nad 20 %) současných společností.

Peter Burke⁵⁵ pojednává dvě zlomová desetiletí (léta 1520–1530 a 1650–1660) evropských kulturních a intelektuálních dějin, kdy došlo v kultuře západní Evropy k zásadním proměnám ve způsobu zacházení se symboly. Tyto proměny měly své dopady na církevní život, politické uspořádání, ale i na právě se rodící moderní vědu. Obsah těchto zlomových období se může jevit jako velké, dějinné „události“ vždy v rámci právě určité „teorie možných dějin“, ze které lze vydělit sekvenci, jež stanoví minimum „před“ a „po“. V případě prvního období (1520–1530) je tato sekvence součástí teorie procesu „odkouzlení světa“.⁵⁶ V její perspektivě se dvacátá léta 16. století ukazují jako významný zlom v odmítání magických prostředků spásy (reformační kritika katolického pojetí svátostí, zejména večeře Páně). Obsah druhého Burkem uváděného desetiletí (1650–1660) se ukazuje jako významná „událost“ v kontextu teorie procesu „zmechanizování obrazu světa“ (*die Mechanisierung des Weltbildes*).⁵⁷ V této době se výrazněji prosadil výkladový princip, který přírodní jevy v posledku vysvětloval jejich analytickým rozložením na korpuskule, jejich pohyb a mechanické interakce.

Obdobnou „událostí“ může být v jistém smyslu i „průmyslová revoluce“.⁵⁸ To, že průmyslová revoluce nebyla neosobní silou (*a unpersonal force*) v historické skutečnosti, nýbrž je naším interpretačním nástrojem (ideálním typem či narativní zápletkou), ladí s Weberovým i Ankersmitovým striktním dějepisným nominalismem či konstruktivismem. Tento nominalismus však nemusí nutně vylučovat, že ve zkoumané so-

⁵⁵ PETER BURKE, *Historians, Anthropologist, and Symbols*, in: *Through Times: Anthropological Approaches*, (ed.) Emiko Ohnuki-Tierney, Stanford 1990, s. 268–288.

⁵⁶ MAX WEBER, *Die protestantische Ethik und der „Geist“ des Kapitalismus*, (edd.) Klaus Lichtblau, Johannes Weiß, Weinheim 1996, s. 62–70, 88–105, 114–117, 160–191.

⁵⁷ EDUARD J. DIJKSTERHUIS, *Die Mechanisierung des Weltbildes*, Berlin–Göttingen–Heidelberg 1956.

⁵⁸ F. R. ANKERSMIT, *Six Theses on Narrativist Philosophy of History*, s. 39. – Ankersmit používá „průmyslové revoluce“ jako příkladu toho, že „narativní interpretace nemají existenciální implikace“ („*narrative interpretations have no existential implications*“).

ciokulturní skutečnosti se vyskytovaly navzájem konfigurovaná sociální jednání, technické postupy a aktérské postoje, které jsou *ex post* interpretovatelné právě jako proměna, událost, kterou můžeme nazvat jako „průmyslovou revoluci“. Konfigurace jednání, postupů a postojů při tom nemusela mít – a patrně ani neměla – povahu zcela kohezního, veskrze propojeného a strukturovaného sociálně-ekonomického systému. Předpoklad takové konfigurace by vyhovoval koncepci „heterogenního kontinua“, nevyžaduje nutně přijmout koncepci „strukturované“ či „historické totality“.⁵⁹ Takto viděno, může být „průmyslová revoluce“ velkou, dějinnou „událostí“, kterou se nám ukazuje, pokud minimum „před“ a „po“ odvodíme z „teorie možných dějin“, která bude pojednávat moderní ekonomický a technologický vývoj.

Konečně si lze představit (*c*) zcela singulární děje (např. upálení Jana Husa roku 1415), které se mohou stát v různých kontextech rozmanitých „teorií možných dějin“ odlišnými (tj. různě významnými) dějinnými „událostmi“, nebo dokonce velmi variabilními symbolickými centry.

Všechny tyto „velké“, „dějinné“ „události“ mohou být pojednány v rámci sice kulturně založených (ve smyslu Weberova pojetí *Wertbeziehung*), avšak hodnotově neutrálních (Weberovo: *wertfrei*) „teorií možné historie“. Někdy se však setkáme s tím, že jsou tyto „události“ průsečíkem kompetujících „teorií možné historie“ či kompetujících „historických narativních interpretací“. Kupříkladu radikální omezování (ba až propad) plodnosti posledních několika desetiletí se z hlediska evoluční antropologie může jevit jako *maladaptivní*, neboť snižující biologickou *fitness* člověka měřenou reprodukčním úspěchem.⁶⁰ Pokud je však nahlížíme z hlediska kulturního vývoje, může se i toto výrazné omezování plodnosti jevit jako adaptivní.⁶¹

⁵⁹ F. R. ANKERSMIT, *Six Theses on Narrativist Philosophy of History*. Ankersmit říká, že (s. 39): „...the Industrial Revolution is not a vast impersonal force in historical reality, unnoticed and undiscovered until 1884 when Arnold Toynbee wrote *The Industrial Revolution in England, but an interpretative instrument for understanding the past.*“

⁶⁰ P. J. RICHERSON, R. BOYD, *Not by Genes Alone*.

⁶¹ Jednak je zde také kritérium *kulturních maladaptací* (maladaptivní je z hlediska kulturní evoluce to, co vede ke kolabování kulturního přenosu a k poklesu diverzity kultury). V této perspektivě je možné, že současná kultura vyžaduje pro svůj přenos sociálním učením mnohem více času, včetně času vzdělaných žen, a tudíž – lze říci v opozici vůči Richersonovi a Boydovi – vyžaduje i značně redukovanou plodnost. Jednak z hlediska ekologických krizí antropocénu (MAREK TAMM, ZOLTÁN BOLDIZSÁR SIMON, *More-Than-Human History. Philosophy of History at the*

Tyto „události“ mohou být ale také – v různých dobách⁶² různě nazíranými – „symbolickými centry“. Jako „symbolická centra“ však již ztrácejí „hodnotovou neutralitu“ (*Wertfreiheit*). Například „průmyslová revoluce“ se nám může jevit z perspektivy poloviny 20. století jako „heroický podnik“, z perspektivy nynější klimatické krize a snah o omezení emisí CO₂ se však ukazuje jako počátek krize antropocénu.⁶³ Obdobně se bude druhá demografická transformace (propad plodnosti) jevit jako různě významově konotovaná „událost“ v rámci soupeřících teorií a narativů. Jako „symbolické centrum“ tak bude ztrácet svoji hodnotovou neutralitu.

Pokud se snažíme tyto „události“ (např. „odmagičtění svátostí“, „vznik moderní přírodovědy“, „průmyslovou revoluci“, „demografickou transformaci“) začlenit do „velkých dějin“ člověka či lidské civilizace (resp. lidských civilizací), včleňujeme je tam mnohem větší měrou jako hodnotově konotovaná „symbolická centra“ než jako hodnotově neutrální „události“ (oporami tohoto tvrzení jsou Ankersmit, Ricoeur, Havelka).⁶⁴

Propojení

Big history, tak jak je koncipovaná Christianem,⁶⁵ či Villmoarem,⁶⁶ má ambici začlenit dějiny člověka do evoluce života, evoluce života do dějin planety, dějiny planety do vývoje kosmu. Z hlediska výše představené teoretické reflexe historických věd by se dalo vůči *big history* kupříkladu namítnout,⁶⁷ že je jakýmsi pokusem o „scientifikaci“ Hegelovy filosofie dějin. Z pohledu některých narativních kritiků, jako je například Ankersmit,⁶⁸ by mohla znít námitka, že *big history* integruje nepropojitelné: to-

Time of the Anthropocene, in: Philosophy of History Twenty-First-Century Perspectives, /ed./ Jouni-Matti Kuukkanen, London 2020, s. 198–215) se omezení růstu (a v případě poklesu úhrnné plodnosti pod 2,1 v jednotlivých populacích i pokles) populace může jevit jako *adaptivní* chování lidského rodu.

⁶² M. TAMM, Z. B. SIMON, *More-Than-Human History*.

⁶³ D. CHRISTIAN, *Origin Story*; B. VILMOARE, *The Evolution of Everything*.

⁶⁴ F. R. ANKERSMIT, *Six Theses on Narrativist Philosophy of History*; P. RICOEUR, *Temps et récit I*; M. HAVELKA, *Dějiny a smysl*.

⁶⁵ D. CHRISTIAN, *Maps of Time*; D. CHRISTIAN, *Origin Story*.

⁶⁶ B. VILMOARE, *The Evolution of Everything*.

⁶⁷ R. CHARTIER, *L'histoire ou le récit véridique*.

⁶⁸ F. R. ANKERSMIT, *Six Theses on Narrativist Philosophy of History*.

tiž evoluční *teorie* přírodních věd a velká *vyprávění* dějepisectví. Takto viděno by se mohlo zdát, že se rozevívá propast mezi empirickoteoretickým realismem přírodních věd a interpretativním konstruktivismem dějepisectví (např. v pojetí inovované „*histoire totale*“ či v pojetí Koselleckově). Nebezpečí prohlubování této propasti podle našeho soudu opravdu hrozí. Na jejím dně by byl buď návrat k metafyzické ontologii dějin, nebo sklouznutí k naturalizaci historických metod. Pád do ní však není nevyhnutelný. Jsou různé způsoby jejího překonávání.

Přírodní vědy a historické vědy (historiografie, dějepisectví) dnes totiž může propojovat zájem o teorii procesuální proměny (např. *processual philosophy of ideology*).⁶⁹ Nadto se zejména v posledních dvaceti letech nabízí propojení koncepcí vývoje člověka a jeho kultury (či kultur) s evolučními teoriemi vývoje života v rámci biosémiotiky.⁷⁰ Ta předpokládá způsobilost interpretativně přepisovat významy (*meaning attribution*) u všech živých organismů.⁷¹ Biosémiotická koncepce evoluce sice neumožňuje v plném rozsahu explikativně propojit dějiny s evolucí života (byť je to v některých dílčích otázkách myslitelné), avšak poskytuje historickým vědám značnou měrou záruky, že nebude naturalizovaná jejich metodologie. Právě naopak: spíše život je biosémiotikou ve svém plném rozsahu sémiotizován. Jiným teoretickým základem, na němž lze usilovat o metodologické propojení přírodovědných a dějepisectvých postupů v rámci *big history*, může být Ginzburgova⁷² koncepce paradigmatu indicíí. V něm se mimo jiné předpokládá v zásadě stejný noetický status „pramenných stop“, ať již astrofyziky, biologie, paleontologie, či kulturních dějin. Ve všech případech je rozmanitost těchto stop interpretativně propojována *ex post* tak, že jsou „čteny“ jako indicie určitého (skrytého) vývoje. V podobném smyslu uvažuje i Vašíček⁷³ o „archeologizaci historie“. Ani tato cesta nemusí znamenat naturalizaci postupu historických

⁶⁹ DANIEL J. NICHOLSON, JOHN DUPRÉ, *Everything Flows: Towards a Processual Philosophy of Biology*, Oxford 2018.

⁷⁰ ANTON MARKOŠ, *The Birth and Life of Species-Cultures*, *Biosemiotics* 9/2016, č. 1, s. 73–84.

⁷¹ JANA ŠVORCOVÁ, KAREL KLEISNER, *Evolution by Meaning Attribution: Notes on Biosemiotic Interpretations of Extended Evolutionary Synthesis*, *Biosemiotic* 11/2018, č. 2, s. 231–244.

⁷² CARLO GINZBURG, *Spurensicherung. Die Wissenschaft auf der Suche nach sich selbst*, Berlin 2002.

⁷³ Z. VAŠÍČEK, *L'archéologie, l'histoire, le passé*.

věd, zejména tehdy, pokud si uvědomíme, že Darwinova evoluční koncepce má vlastně povahu dějin života.⁷⁴

Soudíme proto, že *big history* lze propojit s konstruktivistickým pojetím historické vědy. A že lze uchovat rozdíl mezi *big history* a konstruktivisticky pojatou metahistorií na jedné straně a realistickou dějinnou ontologií na straně druhé.

Závěr

Řekli jsme výše, že „události“ nepovažujeme, kupříkladu s Koselleckem, za jakési ontické stavební kameny „dějin“. Příznějme však ontický charakter „stopám“, které jsou *zde* a *nyntí* a které, byť třeba ne jednoznačně, odkazují k „incidencím“ (Koselleckovým *Begebenheiten*; *collection of incidents*). O těchto incidencích předpokládáme – dějinně-ontologickou úvahou –, že se v různých konfiguracích vyskytovaly a vyskytují v čase a (kulturním, sociálním, geografickém atd.) prostoru. Řekli jsme také, na příkladu „průmyslové revoluce“, že konstruktivistické stanovisko historikovědního nominalismu nemusí být v rozporu s předpokladem určité minulé (ontické) konfigurace určitých sociálních jednání, aktérských postojů, technologických postupů atd., které jsou alespoň zčásti propojeny ve specifické „děje“. Předpoklad těchto *konfigurací a dějů* je slučitelný s výše uvedeným konceptem „heterogenního kontinua“ a tyto *konfigurace a děje* lze zároveň považovat za případy oněch Koselleckových *Begebenheiten* (*collection of incidents*).

Otázkou pak například je, zda můžeme na půdě historické *vědy*, a to v rámci, pracovně řečeno, *dějinně-ontologických tvrzení*, s jistotou říci, že v rovině *zvažovaných incidencí* dochází co do jejich četnosti, rozrůzněnosti a rychlosti sledu jejich proměn přinejmenším od dob osvícenství, ale především pak v posledních zhruba 150 letech k velmi dynamickému, z některých hledisek až exponenciálnímu vývoji. Přijetí tohoto tvrzení, rozumí se snad samo sebou, není důvodem k opuštění konstruktivistického a nominalistického stanoviska, neboť vývojová dynamika v rovině „*incidencí*“ nepopírá možnost (resp. faktickou nutnost) plurality teoretických a narativních konstrukcí v rovině „*událostí*“ a „*výkladů souvislostí*“. Dějinně-ontologická tvrzení o značné dynamizaci dějin člověka v posledních 150 či 250 letech zajisté však mají různou míru *evidence*

⁷⁴ A. MARKOŠ, *The Birth and Life of Species-Cultures*, s. 73–84.

v závislosti na tom, jaké vrstvy, části či segmentu skutečnosti se týkají. Jisté lze dosahovat větší míry evidence v případě tvrzení, která se týkají demografického vývoje a jeho dopadů na přítomnost lidí v krajině či ekologických dopadů. Jinak je tomu v případě tvrzení, která se kupříkladu týkají proměny způsobilosti (západního) člověka prožívat transcenci či dopadů biotechnologického vývoje (včetně medicínských biochemických intervencí) na (biologickou i sociokulturní) evoluci člověka. Míra evidence těchto tvrzení patrně bude značně menší (pokud vůbec nějaká) než ve svrchu uvedeném případě.

Big history tehdy, pokud se ubrání tomu, aby byla jen jakousi – s určitou nadsázkou řečeno – snahou o scientifikaci Hegelovy filosofie dějin a tou měrou, jakou se tomu ubrání, může být vhodným inspirativním zdrojem možných korektivů vůči nynějším tendencím k bezbřehé relativizaci všech tvrzení, která si činí nárok na to, být dějinně-ontologickými výpověďmi o skutečnosti. Snaha vše prohlášovat za pouhé narativy, která patří k intelektuální výzbroji nejednoho současného akademika, je totiž právě tak kontraproduktivní jako úsilí prohlásit jeden dějinně-ontologický narativ za jediný a nadto zcela objektivně platný. Zdá se, že naše dnešní situace je – jak z hlediska evoluce hominidů, tak z hlediska biologického a kulturního vývoje člověka – dost výjimečná, což ale zároveň znamená, že je evolučně i dějinně nesamozřejmá a možná i velmi křehká. Již proto potřebujeme – a to jak z hlediska vývoje vědního poznání (z noetického hlediska), tak z hlediska našeho sebeprožívání (z, řekněme, sociokulturního existenciálního hlediska) – *big history*, ale zároveň ji potřebujeme v podobě kontrolované historickovědním nominalismem a reflektované z konstruktivistického stanoviska.

Avšak přes uvedené možnosti propojení výkladu *big history* do podoby celistvých dějin zůstává pro další diskuse podstatnou otázkou, zda z pohledu současné teorie a filosofie historie nevyžaduje toto propojení, aby byly konstruktivistické a narativistické kritiky uplatněné také na pojednání „předlidských“ stadií evoluce. Řekli jsme například, že „průmyslová revoluce“ může být jak „zlomovou“ událostí v dějepisecké perspektivě, tak ale i „symbolickým centrem“ z širšího filosofického či kulturního hlediska. Nutno se ovšem potom ptát: Neplatí však totéž o jiných „zlomových“ událostech a obdobích viděných v perspektivě biologické, geologické či kosmické evoluce?